

Mohay Tamás

## „A SZÉKELYFÖLD EMLÉKHELYÉBŐL A TÁG NEMZETI KÖZÖSSÉG EMLÉKHELYÉVÉ VÁLT”

– *Balázs Lajos: Nyergestető. A lelkiismeret ágkeresztes-kopjafás temetője. A nemzeti kegyelet néprajzi földrajza*<sup>1</sup> –

**B**alázs Lajos hetvenedik életévén túl fogott hozzá egy számára új, addig senki által nem kutatott téma feltárásának. Nem életkorát szeretném ezzel hangsúlyozni, hanem kedvét és képességét az újításra, leleményességét témák felfedezésére.

Nyergestetőn 1897 óta van emlékmű, amit akkor bukaresti magyarok állítottak; a szocializmus évtizedeiben már emlékhellyé vált azáltal, hogy ott névtelenül és titokban rendszeresen állítottak kis fakeresztet az emlékezők; a rendszerváltás óta pedig fokról fokra, egyre gyorsuló ütemben szaporodnak az emlékjelek, amelyek között túlnyomó többségben a kopjafák vannak. Eddig mégsem fogott hozzá senki, hogy a jelenséget és annak mögöttes tartalmait feltárja. Ezt a feltárást most Balázs Lajosnak köszönhetjük, köszönjük.

A szerző a bukaresti professzortól, Mihail Poptól kapta a biztatást első komolyabb tudományos munkájához, a csíkszentdomokosi lakodalom szokásrendjének kutatásához. Az 1971-ben megkezdett munka románul készült el doktori értekezésként. A szerző pályája a doktori fokozat megszerzése, 1976 után mégsem a tudományos mezőn, hanem az oktatásügyben folytatódott, aztán vagy húsz évre más irányt vett, távolabb a közvetlen iskolai munkától. A romániai politikai fordulat előtt néhány hónappal ment vissza középiskolai tanárnak a csíkszeredai, később Márton Áron nevét felvett líceumba, innen ment nyugdíjba hatvanévesen. Egyetemi katedrát reaktiválása után kapott a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karán. A szerző a csíkszentdomokosi terepmunkát és a feldolgozást hivatalnokként is folytatta, és 1983-ra készült el első könyvével: „Az én első tisztességes napom...”, amely viszont azután méltatlanul hosszú időre kéziratban maradt, csak a beavatottak tudhattak róla; első kiadása 1994-ben, 11

---

1 Elhangzott Budapesten a Jókai Anna Szalonban tartott könyvbemutatón, 2018. szeptember 27-én.

évvél az előszó keltezése után jelenhetett meg. Kerek húsz évvel később, 2014-ben bővített változatban újra kiadták. A folytatást ismerjük: két szokásmonográfia és vagy száz tanulmány következett, majd újabb felfedezés számba menő könyv a csíkszentdomokosiak erotikus-szexuális érzésvilágáról és kapcsolatrendszeréről.

Azért hozom szóba a könyveket, köztük is a legelsőt, mert Balázs Lajos ennek munkálatai során dolgozta ki a saját és sajátos módszer-tanát, amit további könyveiben következetesen végigvitt, és amelynek megvalósulását a kezünkben tartott műben is felfedezhetjük. Bárki emlékezhet rá, hogy a lakodalom, a halál és temetés, valamint a gyermekszülés szokásvilágát Balázs Lajos a lehető legközvetlenebb és emberközelibb módon mutatta be: a kérdéseire kapott válaszokat úgy adta tovább, ahogy kapta, és óvatos elemzőkommentárjait közvetlenül a szó szerint közölt szövegekhez fűzte. Ugyanezt tette a csíkszentdomokosiak körében végzett úttörő vizsgálataiban a falusiak nemi kapcsolatairól írott könyvében is. Emberközelség, aprólékos, minden részletre odafigyelő munka, a részleteken túl az egészre, a távolra vezető összefüggésekre, a jelképekre irányuló figyelem: ezekben látom Balázs Lajos módszerességének alapvonásait.

Hol máshol lehetne ezt a jól kidolgozott képességet jobban kamatoztatni, mint egy valóságos, ám a maga sajátos módján mégis jelképes temető, emlékhely közelmúltjának és átalakulásainak vizsgálatában? A szerző a maga sajátos töprengő módján vagy két évet várt az első gondolat megfogánásától munkájának megkezdéséig, de aztán „belehúzott”, és másfél évnyi kutatómunka után megjelenhetett ez a remek kiállítású, gondosan összeállított könyv.

Képes albumot tartunk a kezünkben? Igen. Tudományos munkát olvasunk? Igen. Népszerűsítő, a széles érdeklődő közönségnek szóló alkotás ez? Ismét igen a válasz. Balázs Lajos nem hozott döntést a műfajról, mert senkit nem akart kizárni műve befogadóinak köréből. Lesz, aki az adattárnak fog örülni; mások elmerülhetnek a távolabbra vezető gondolatok és felvetések fontolgatásában, ismét másokat a szerző és a fényképészek, főleg Szén János (meg Balási Csaba, Sarány István) látványos képei fognak meg.

Természetes, hogy képek és rajzok nélkülözhetetlenek egy ilyesfajta könyvben, mégis ki kell emelni az itt közölt képanyag gondos megalkotását az exponálástól a válogatáson át a képszerkesztésig és tördelésig. Nem szokványos, hogy ennyi képet ilyen szép kiállításban, ilyen

nagy méretekben láthatunk, ez minden elismerést megérdemel. Olykor-máskor az alájuk írt szép idézetek mellett talán szeretnénk többet, pontosabbat tudni arról, amit látunk, de a hiányérzetünket pótolja a szöveg. Talán elért volna valamivel több közeli kép a jelképekről, szövegekről, arról a hatalmas vizuális kódrendszerről, amit az emlékhely magába sűrít.

A kötet jelentős eredménye a sírjelek szövegének teljességre törekvő adattára, ami a folytonos változások okán a szerző önkritikus bevallása szerint csak közelíthető. A szerző a helyszínen minden sírjel feliratát felmondta magnóra, aztán leírta, és rendszerezve, időrendben közölte. Az emlékjelek térbeliségének érzékeltetésére térképet szerkesztett munkatársaival, és helységnevek mutatóját is elkészítette. A sírjelek állítóit (talán kevésbé sikerült módon) tipizálta. Talán megoldható lett volna az is, hogy a szövegek és a kopjafák, valamint a rajtuk lévő más jelképek egyértelműen kapcsolhatók legyenek egymáshoz, ami megalapozhatná a további elemzéseket.

A könyv nem annyira egy alapgondolatból, sokkal inkább egy alapézésből született meg. Ez az érzés a közösségvállalás, a közösségi megmaradáshoz való ragaszkodás érzése. Balázs Lajos a nyergestetői emlékhelyen átütő erővel érezte meg azt a ragaszkodást, közösség- és kötelezettségvállalást, amit a Nyergestetőt védő székely hősök éreztek 1849-ben, tragikusan elvesztett harcuk során. Minden bizonnyal ez a halálig elszánt ragaszkodás áll példaként a kései utókor fiai előtt, és ez csírázik ki az emlékezésben újra és újra – hiszen a maga módján 1849 óta is minden nemzedéknek halálosan komolyan vett feladata volt a közösség, a nemzetiség, a nemzeti múlthoz való ragaszkodás megvédése. Ezeket az értékeket továbbadni a székelység körében generációk óta nem volt magától értetődő, hanem mindig is küzdelmes törekvés volt, jobb esetben csak ellenszélben, máskor inkább forgószelekben vagy pusztító viharokban. A ragaszkodás pedig természete szerint teremti meg hőseit, a saját szent helyeit, ahol a hősök és az ő érzésviláguk újra meg újra jelenvalóvá válik, jelenben hatóerővé alakítható.

Olyannyira így van ez, hogy a szent helyeken a valóságos és mély érzésvilágok szinte átveszik az első helyet a tények ismeretétől, és a közösségi összetartás, összetartozás gesztusai homályban hagyják, hogy mi is történt „valójában”. Nem tudjuk pontosan, hol van a Nyergestetőt védő elesettek sírhelye; nem tudjuk, hányan és kik éltek túl a vesztes csatát; nem tudjuk, hogyan emlékeztek a gyászolók 1850

és 1897 között, ahogy azt sem, hogy mióta állítanak ágkereszteket, kik kezdték, kik folytatták, de még azt sem, hogy miért van ott az a négyszög alakú földhányás, ami a jelképes temető helyévé vált, vagy hogy mióta van körbevéve a jelképes temető lekövezett úttal. Vannak vélekedések, folklorizálódott történetek, de nagyon világosan látszik, hogy szent helyek, így a nyergestetői emlékhely is a maguk lényege szerint nem a tényismeret helyei – hanem a kapcsolatok megteremtésének, fenntartásának, s ezeken keresztül az életünket meghatározó módon irányító érzésvilágok, értékvilágok továbbadásának a helyei. Nagyanyánkkal is bensőséges kapcsolatunk lehet, ha nem tudjuk pontosan a születése dátumát, és búcsújáróhelyekre is elmehetünk megszentelődni anélkül, hogy pontosan kellene tudnunk az épületek építésének kronológiai rendjét vagy az első búcsújárók névsorát. Az egykori hősökre emlékezni, rajtuk keresztül az elődökkel és legalább annyira a kortárs emlékezőkkel a lelki kapcsolatot megalkotni: ez az emlékhelyek legfőbb szerepe. S Balázs Lajos könyve ennek járt utána. Ezért keresett fel tucatnyi emlékező embert, kérdezte ki őket és vette fel szavaikat valódi néprajzkutató módjára, nem elégedve meg a tárgyak tanúságtételével. Ezért hajolt le a részletek pontos dokumentálása érdekében minden felirathoz, mert tudta, hogy minden szó számít, amit hittel és szeretettel kerestek össze az emlékjelek megalkotói (vajon hányszor és mennyire sajdult bele a dereka a hajlongásba?). Ezért állt szóba az alkalmilag arra járókkal, fülelt elejtett szavaikra, beszélgetéseikre, ezért világosította fel azokat is, ha szükséges volt, akik román környezetből érkeztek, és akik őszintén megörültek annak, hogy a védekező harcosok itt nem ellenük védték a hazájukat...

Sokatmondó az az átalakulás, amit Balázs Lajos Nyergestető történetében meglátott: hogy az emlékhely egy szűkebb kör és közösség, a közvetlen környék, a Székelyföld emlékhelyéből a tág nemzeti közösség emlékhelyévé vált; hogy a rejtett, informális, névtelenül maradó emlékezés átadta a helyét a pontos nevekkal, helységekkel, évszámokkal dokumentált emlékmű-állításnak; hogy az ágkeresztes emlék-temető szinte a növények sarjadásához hasonló módon hozta elő az újabb és újabb kereszteket, majd a lombhulláshoz hasonlóan sorvasztotta el őket, tette újra földdé, hamuvá. A szolidaritás köreinek kitágulása a teljes magyar glóbuszon az 1990-ben elnyert szabadság nagy lehetősége: nagyon látványos, ahogy kicsíráztak a testvértelepülési kapcsolatok, ahogy a csíksomlyói búcsún megjelentek és évtizedek óta újra meg újra

eljönnek a világ minden tájáról magyarok, ahogy a Madarasi-Hargitán a nyergestetőivel szinte ikerpárba állítható emlékhely jött létre, ahogy a madéfalvi emlékmű, a farkaslaki Tamási-sírhely és számos más székelyföldi „szent hely” kötelező programja lett közelebb és távolibb vidékek arra járó vándorainak, turistáinak. Vannak persze kevésbé látványos, de nem kevésbé fontos pontjai a szabaddá vált közösségi, nemzeti összetartásnak, gondoljunk csak számos intézményre, közös vállalkozásra, jogi lépésekre. És persze, ahogy mindenféle szabadság mindenféle kitágulásakor az lenni szokott, a gázokhoz hasonlóan az összetartás kitágulása is magával hozott egyfajta légritkulást, ami olykor fullasztó oxigénhiányhoz vezetett. Mi másnak tudhatnók be azokat a jelenségeket, amikor érdektelenséget, közömbösséget, akár ellenszenvet, sőt ellene drukkolást tapasztalhatunk a nemzeti érzések révén megteremtett összetartozással kapcsolatban?

Nem véletlen, inkább talán jelképes egybeesés, hogy a szerző az első datálható kopjafán a lelkiismeret szót találta. 1988 a falurombolás éve volt Romániában, amikor Budapesten százezres rokonszenvtüntetésen voltunk a Hősök terén. Az az ismeret, amit Balázs Lajos megírt ebben a könyvben, átvitt értelemben is: lelkiismeret, a lélek ismerete, amelyben együtt van ész és szív, tudományos tárgyilagosság és alázat, a rokonszenv túlmutató felelősségvállalás és a pontos dokumentálás igénye.

A könyv minden bizonnyal sokaknak okoz örömet, jó érzést, és ismét sokakat indíthat további töprengésekre, akár további munkára is. Milyen érdekes lenne például a nyergestetői megemlékezések régibb és újabb sajtóanyagát, akár a média-híradásokat is feltárni és alaposan kielemezni; a személyes, intézményes és lelki kapcsolatoknak, az indíttatásoknak milyen széles körére derülne fény, ha valaki felkeresné a kopjafaállító személyek és szervezetek akár csak felét-harmadát, és az ő körükben is kérdezősködné a motivációikról, a saját érzésvilágukról, lelki tapasztalataikról. Milyen érdekes lenne többet tudni a készítőkről, vagy akár a megrendelőkről is, a visszajárókról, azokról a rejtett láncolatokról, ahogyan a nyergestetői kopjafaállítás lehetőségére egyáltalán felfigyeltek azok, akik ezt megtették. Megannyi kérdés, ahogy az minden komoly munka nyomán kicsírázik. Akár abban a tanári munkában, amit Balázs Lajos oly sokáig végzett az oktatás minden fokán az elemitől az egyetemig: indítást, motort beindító szikrát adni azoknak, akik valamit átvenni, folytatni akarnak. Mindnyájunk közös javára és okulására.